

УДК 340.11+34.037

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.71>

ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ

Заборовський В.В.,

професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5845-7535>

Манзюк В.В.,

доцент, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського права
Ужгородського національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2133-1573>

Стойка А.,

магістр права,
асистент кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету

Заборовський В.В., Манзюк В.В., Стойка А.В. Перегляд судових рішень: теоретико-правове дослідження практики Європейського суду з прав людини щодо доступу до правосуддя.

Дослідження присвячено з'ясуванню основних теоретико-правових та практичних питань, що виникають при реалізації особою права на оскарження рішення суду.

Розглядаються такі актуальні для процесуального права питання інституту оскарження судових рішень як дотримання розумної пропорційності між правом особи на доступ до судів вищих інстанцій та дотриманням правової визначеності в державі.

В результаті дослідження розкривається правова природа інституту оскарження рішення суду, яке не набрало чинності, так і таке, що набуло законної сили. Надається визначення останнього як екстраординарної форми судового захисту, аналізуються основні його ознаки.

Для забезпечення достовірності та повноти отриманих результатів, було застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, комплексне використання яких забезпечило досягнення мети і завдань дослідження, а також переконливість сформульованих висновків. Зокрема, діалектичний метод застосовувався для дослідження правової природи права на оскарження рішення суду, приватних спорах. Методи аналізу та синтезу використовувалися у формулюванні основних понять, таких як «апеляційне оскарження», «касацій-

ний перегляду», «процесуальні фільтри» тощо. Емпіричну базу дослідження склали матеріали судової практики Європейського суду з прав людини, зокрема були використані як сучасні правові позиції міжнародного юрисдикційного органу, так і ключові справи.

Зроблено висновок, що хоча доступ до суду апеляційної інстанції підлягає непрямим обмеженням, доступ до суду касаційної інстанції підпадає під так звані касаційні фільтри. Таке визначення пов'язане як з роллю касаційної інстанції як вищої судової інстанції та його дефініції як «суд права», так і з переглянутими рішеннями, які набрали законної сили, і які похитують вже визначене правове становище сторін. Тим не менш, жорсткі касаційні фільтри не можуть допомогти проти напливу касаційних скарг для тих держав, громадяни яких мають низький рівень довіри до судів першої інстанції.

Ключові слова: справедливий суд; право на судовий захист; оскарження рішення суду; перегляд судових рішень; апеляція; касаційна; касаційні фільтри; прецедент тлумачення; Є

Zaborovskyy V.V., Manzyuk V.V., Stoika A.V. Review of court decisions: a theoretical and legal study of the practice of the European Court of Human Rights.

The study is devoted to clarifying the main theoretical-legal and practical issues that arise when a person exercises the right to appeal a court decision.

Issues such as the institution of appeals against court decisions, which are relevant for procedural law, are considered, such as the observance of reasonable proportionality between the right of a person to access the courts of higher instances and the observance of legal certainty in the state.

As a result of the study, the legal nature of the institution of appeal against a court decision that has not entered into force, as well as one that has entered into force, is revealed. The latter is defined as an extraordinary form of judicial protection, its main features are analyzed.

To ensure the reliability and completeness of the obtained results, a complex of general scientific and special methods was applied, the complex use of which ensured the achievement of the goals and objectives of the research, as well as the persuasiveness of the formulated conclusions. In particular, the dialectical method was used to study the legal nature of the right to appeal court decisions and private disputes. Methods of analysis and synthesis were used in the formulation of basic concepts, such as «appeal», «cassation review», «procedural filters», etc. The empirical basis of the research was made up of the materials of the judicial practice of the European Court of Human Rights, in particular, both modern legal positions of the international jurisdictional body and key cases were used.

It was concluded that although access to the court of appeal is subject to indirect restrictions, access to the court of cassation is subject to so-called cassation filters. Such a definition is related both to the role of the cassation instance as a higher court and its definition as a «court of law», and to revised decisions that have entered into force and that shake the already defined legal position of the parties. Nevertheless, strict cassation filters cannot help against the influx of cassation appeals for those states whose citizens have a low level of trust in the courts of first instance.

Key words: right to a fair trial; right to legal protection; appeal of court decision; review of court decisions; appeal; cassation; cassation filters; precedent of interpretation; the European Court of Human Rights.

У тому разі, якщо закони не можуть відрізнятися своєю простотою, існують суди. Суди ці виносять вироки. Вироки ці потрібно зберігати та вивчати для того, щоб суд діяв сьогодні так же, як він діяв вчора, і щоб власність і життя громадян були стільки ж міцно та визначено забезпечені, як і самий державний устрій.
Ш.Л. Монтеск'є [1, с. 69]

Актуальність теми. Права людини в сучасному світі грають таку роль, що їх значення для будь-якої правової держави важко переоціни-

ти. Особа та громадянське суспільство дедалі більше усвідомлюють цінність та практичне значення захисту основних прав людини. Будь-яка правова держава, у свою чергу, розуміючи необхідність фундаментального розвитку ідеї верховенства права як основи не лише розвитку такої держави, а й оптимального функціонування державної влади та особистості. Одним із визначальних механізмів, які підкреслюють довіру суспільства до правових інститутів у державі, є можливість кожного отримати доступ до правосуддя, а також впевненість у визначеності свого становища.

Актуальність обраної нами теми проявляється і в тому, що хоча з одного боку особі має бути забезпечене право доступу до судів усіх інстанцій, створених у країні, але з іншого боку, на законодавчому рівні можуть бути передбачені обмеження доступу до суду вищої інстанції та оскарження судового рішення. Таким чином, можна стверджувати про дотримання розумної пропорційності між правом особи на доступ до суду вищої інстанції та дотриманням правової визначеності в державі. Неодноразово окремі аспекти даної проблематики були предметом нашого наукового дослідження [2; 3; 4; 5; 6].

Аналіз наукових публікацій. Питаннями визначення ролі та місця судів апеляційної та касаційної інстанції у державі займалися ряд вчених. Окремі аспекти цієї проблеми вивчалися на роботах О. Борисової, М. Гіцу, С. Глущенко, О. Кучинської, Л. Морозової, Д. Луспеніка, А. Осетинського, О. Перунової, О. Підгрудкова, С. Прилуцького, О. Ситникова, Л. Терехової, О. Тимошенко, М. Червинської тощо.

Мета та завдання статті. Метою нашого дослідження є визначення ролі судів апеляційної та касаційної інстанцій у державі, а також значення їх правових висновків. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: визначити концепцію доступу до суду апеляційної та касаційної інстанції; дослідити допустимі обмеження доступу до судів апеляційної та касаційної інстанції на прикладі практики Європейського суду з прав людини; встановити значення правових висновків суду апеляційної та касаційної інстанції для правової системи держави.

Виклад основного матеріалу. У цивільних справах майже неможливо уявити собі верховенство права, не маючи можливості отримати доступ до суду (справа «Кройц проти Польщі» [7]). Самий же захист не припиняється з рішенням суду першої інстанції (справа «Ектабані проти Швеції» [8]).

Правом на судовий захист, яке відноситься до числа прав, які не підлягають обмеженням за будь-яких обставин, передбачається право на доступ до правосуддя всім зацікавленим особами. При цьому, воно повинно відповідати

вимогам справедливості, через що забезпечувати ефективне відновлення порушених прав, гарантувати громадянам право на незалежний та неупереджений розгляд справ в судах, що є необхідною умовою справедливого правосуддя. Інакше, право на судовий захист, проголошене державою, буде тільки декларативним, а про ефективний захист в подібному випадку в принципі не може йти і мови. Таким чином, однією з умов і обов'язковою ознакою правосуддя та справедливого процесу, визнаним міжнародно-правовими актами, є доступність судового захисту [9, с. 26].

Концепція доступності правосуддя в правозастосовній практиці вперше була висвітлена ЄСПЛ у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» [10]. Так, у рішенні відмічалось, що п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. не закріплює право доступу до судів чи трибуналів у прямо вираженому вигляді. Ця стаття проголошує права, які відрізняються один від одного, але засновані на одній і тій же основній ідеї і які, взяті разом, складають єдине право, конкретно не виражене в більш вузькому сенсі цього терміну.

В даному випадку необхідно врахувати й те, що право доступу до суду, визнане п. 1 ст. 6 Конвенції, не є абсолютним. Воно допускає неявно допустимі обмеження, оскільки закликає за самою своєю природою державне регулювання. Введені обмеження не повинні обмежувати доступ до суду таким чином чи до такого ступеня, щоб це право було порушене за своєю суттю. Крім того, таке обмеження права на доступ до суду може бути погоджене з правом на справедливий суд тільки в тому випадку, якщо воно має законну мету та якщо існує розумний взаємозв'язок між використовуваними засобами та переслідуваною метою [11]).

Все це вказує на те, що держава на законодавчому рівні може передбачити ті чи інші процесуальні механізми обмеження доступу до правосуддя, які можуть бути визнані як такі, що відповідають на справедливий суд, передбачений ст. 6 Конвенції. Одним з таких «легальних» процесуальних механізмів обмеження доступу до правосуддя є обмеження доступу до суду вищої інстанції. Так, Конвенція не зобов'язує держави створювати апеляційні та касаційні суди та не гарантує право на оскарження як таке у цивільних справах [12]), тим не менш, у тій державі, де такі суди створено, остання має передбачити доступ до них).

Доступність правосуддя, як зазначають науковці, не тільки вказує на можливість ініціювати відкриття справи, а й можливість користуватися всіма процесуальними засобами, зокрема тими, що вказують на можливість оскарження

судового рішення, оскільки будь-яка сучасна судова система світу є ефективною та дієвою виключно за умов наявності розвиненого інституту перевірки судових рішень [13, с. 137].

Тож отримання належного судового захисту та остаточного судового рішення не завжди гарантує відновлення порушених прав, свобод та інтересів людини та громадянина. Це, зокрема, пов'язано із судовою помилкою, яка є результатом неправильно вирішеної справи, за якої захист прав суб'єктів так і не відбувся [14, с. 33], наявність якої саме по собі гарантує право на оскарження остаточного судового рішення [15].

Роль рішень судів апеляційної та касаційної інстанції має мати більше значення як для окремого громадянина, так і для правової системи держави. Відтак, вважаємо за необхідне розібратися, яку ж роль виконують суди апеляційної та касаційної інстанції, а також рішення цих судів та які процесуальні фільтри допустимі для отримання доступу до вищевказаних судів.

Так, апеляцією у вузькому значенні називається одна з форм відновної охорони процесуальних правовідносин для усунення наслідків неправильного, абсолютно неправильного процесу. Вона полягає у вимозі скасування та перевернення вищим в ієрархічному порядку судом неостаточного та такого, що не вступило в законну силу рішення [16, с. 420].

О. Підгрудкова відмічає, що перегляд судом апеляційної інстанції рішень та ухвал суду першої інстанції, що не набрали законної сили є найбільш доступним і швидким способом перевірки законності та обґрунтованості судових рішень [17, с. 3-4].

Тим не менш, визначення правил справедливого суду, передбаченого п. 1 ст. 6 Конвенції в судах апеляційної та/або касаційної інстанції залежить також від особливостей відповідного провадження, і необхідно брати до уваги всю повноту розгляду, проведеного в суді, а також роль вищої інстанції в державі. Умови прийнятності оскарження з питань права можуть бути суворішими, ніж для звичайного оскарження (справа «Зубац проти Хорватії» [18]). З іншого боку, судові процедури повинні бути справедливими, і тому людина не може безпідставно бути позбавлена права на апеляційне оскарження судового рішення [19].

Щоб визначити, чи були дотримані вимоги справедливості, необхідно розглянути такі питання як характер процедури фільтрації та її значення в контексті цивільного судочинства загалом. Апеляційні суди (як друга інстанція), які відповідають за фільтрацію необґрунтованих апеляційних скарг та мають юрисдикцію для розгляду питань факту та права у цивільному судочинстві зобов'язані обґрунтувати

свою відмову в прийнятті такої скарги (справа «Хансен проти Норвегії» [12]).

Передусім слід зазначити, що рішення суду першої інстанції має забезпечувати людині певну правову визначеність у власному становищі. З цього випливає, що найбільш «законним» засобом обмеження доступності до суду апеляційної інстанції є законодавчо визначені строки для подання апеляційної скарги.

Правила, які стосуються строків, які повинні бути дотримані для подачі апеляції, направлені на забезпечення належного відправлення правосуддя (справа Хасан Тунч та інші проти Туреччини» [20]). Однак правила, якими встановлюються строки подачі апеляційної скарги не повинні застосовуватись в такий спосіб, який би не дозволив особі використовувати доступні засоби правового захисту (справа «Звольські і Звольська проти Чеської Республіки» [21]). Тому необхідно враховувати і те, що право на суд передбачає право на отримання належного повідомлення про судові рішення, особливо у випадках, коли апеляційна скарга має бути подана протягом певного часу [22]).

Процесуальним інструментом «законної» фільтрації доступу до суду апеляційної інстанції є також публічність розгляду такої справи. І хоча справедливий публічний та оперативні ознаки судового розгляду взагалі не мають значення, якщо немає судового розгляду (справа «Голдер проти Сполученого Королівства» [10], відсутність слухання в другій чи третій інстанції може бути виправдане за умови, що слухання було проведено в суді першої інстанції (справа «Рамос Нуньес де Карвальо проти Португалії» [23])).

Таким чином, право на оскарження судового рішення в апеляційному порядку є одним зі складових елементів права доступу до суду зокрема, та права на справедливий суд загалом. Роль суду апеляційної інстанції полягає в тому, що він, будучи судом, здатним забезпечити особі правову визначеність у своєму становищі, виносячи остаточне судові рішення, здатний також виправити судову помилку, здійснену судом першої інстанції. У зв'язку з цим ЄСПЛ у своїй практиці не передбачає встановлення явних обмежень доступу до цього суду. Навпаки, держави, де створено суди апеляційної інстанції, мають передбачити можливість доступу осіб до цього суду. Обмеження, які встановлюються для доступу до суду апеляційної інстанції, мають бути непрямыми (наприклад, часові рамки для подання апеляційної скарги, відсутність публічного слухання справи (якщо таке слухання проводилося в суді першої інстанції)).

Ми вже згадували, що право доступу до суду потребує державного регулювання. Враховуючи той факт, що судом касаційної інстанції пе-

реглядаються рішення, які набрали чинності, доступ до суду касаційної інстанції вимагають особливого законодавчого врегулювання.

Слід звернути увагу на те, що серед науковців існують дискусії щодо ролі та місця суду касаційної інстанції:

- визначають касаційне провадження як екстраординарний захід, що застосовується лише у виняткових, передбачених законом випадках [24, с. 27; 24, с. 69];

- розглядають касаційне оскарження як додаткову гарантію захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів громадян, юридичних осіб та держави на рівні з іншими судами [26, с. 146];

- зводять роль касаційного суду до контролюючого [27, с. 112; 28, с. 18] або ж касаційно-ревізійного органу [29, с. 256].

В контексті нашого дослідження необхідно звернути увагу на те, що на особливість статусу суду касаційної інстанції неодноразово вказував і Європейський суд з прав людини, наводячи різні критерії обмеження доступу до останнього, а саме: наявний формалізм процедури доступу [30]; обмеження в залежності від категорії справи [31]; збільшений розмір судового збору [32]; вимога представництва особи в суді діючим адвокатом [33].

Слід відмітити, що дані критерії вважаються законною та розумною процесуальною вимогою, враховуючи саму суть ролі вищого судового органу, що стосується лише питань права, і у зв'язку з чим для кожної справи залишатиметься лише встановити, чи відповідає таке втручання принципу пропорційності між застосовуваними засобами, а саме – обмеженим доступом до суду касаційної інстанції та метою, яку необхідно досягти – правом особи на оскарження судового рішення. Таким чином, встановлені законом обмеження доступу до суду касаційної інстанції свідчать лише про обмеження доступу права на касаційне оскарження, але не права на судовий захист у цілому. Адже тільки в такому випадку можна досягти необхідного балансу між дотриманням правової визначеності в країні з одночасною підтримкою суду касаційної інстанції як найвищого судового органу в країні [4, с. 28].

Самі вищі суди повинні розглянути можливість перегляду судових помилок і прогалин правосуддя, але проста можливість мати дві точки зору з цього питання не є підставою для повторного розгляду, а відступ від цього принципу виправданий лише тоді, коли він був необхідний для виявлення обставин суттєвого та непереборного характеру [15]. А судова інстанція визначається як процесуально-судоустрійна категорія, що визначає комплекс юрисдикційних повноважень того чи іншого судового ор-

гану щодо певної категорії справ, а також якій саме судовій системі такі повноваження надано [34, с. 463].

Так, для апеляційного суду як інстанції, необхідної для виправлення наявних судових помилок, що виносить остаточне судове рішення у справі, як правило, відсутні процесуальні фільтри, що пояснюється вищевказаною роль такого суду в системі правосуддя. Значення ж існування «суду права» має визначатися не тільки існуванням процесуальних механізмів обмеження доступу до останнього, а й певної ролі, яку мають виконувати рішення цього суду.

Судова практика дедалі більше утверджується як джерело права у країнах континентальної правової системи. Таке визнання не означає наділення вищих судових органів правотворчими повноваженнями. Таким чином, судова практика інформує законодавчий орган країни про наявні проблеми, про неврегульованість правом ряду відносин, які потребують такої регламентації. Самі ж судові органи такого роду регламентацією не займаються. Судова практика є виключно фактором правотворчості, на її основі формуються нові норми права [35, с. 28-29], оскільки прецедент тлумачення є не правотворчим процесом, а правозастосовним, що по своїй суті має нормативний характер.

Хоча позиція представників українського парламенту свідчить про іншу точку зору щодо цього питання, а саме про тлумачення напливу касаційних скарг як зловживання процесуальними правами з боку учасників справи та про введення нових касаційних фільтрів [36]. Наприклад, упродовж I півріччя 2021 року на стадії вирішення питання про відкриття касаційного провадження у справі визнано неприйнятними 20065 касаційних скарг, або 78% загальної кількості ухвалених у касаційному порядку судових рішень [37]. Проте це не свідчить про неякісні або недостатні касаційні фільтри. Потрібно враховувати менталітет, властивий громадянам «судиться до останнього», що спричинено низьким рівнем довіри до вітчизняної судової системи.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що доступ до суду вищої інстанції хоч і гарантований Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, проте з метою забезпечення певності особи у власному правовому становищі, допускаються деякі обмеження (непрямі для апеляційного оскарження рішення та касаційні фільтри для касаційного оскарження).

Слід зазначити, що у судах як апеляційної, і касаційної інстанціях своя роль забезпечення належного правосуддя країни. Так, суд апеляційної інстанції є судом, який виносить остаточне рішення у справі, та здатний виправити

судову помилку, допущену судом першої інстанції. Обмеження доступу до цього суду встановлюються на законодавчому рівні, які не повинні бути явними та обмежувати доступ особи до суду апеляційної інстанції.

Що ж до суду касаційної інстанції, то останній, виступаючи судом права, а також з огляду на те, що в його інстанції переглядаються рішення, які набрали чинності, зазначимо, що держава може на законодавчому рівні передбачити касаційні фільтри доступу до цього суду. У той же час, враховуючи вищезгадану роль даного судового органу, його правові висновки повинні мати більше значення не тільки для окремого громадянина, а й для судів нижчих інстанцій та для розвитку правової системи держави. Прецедент тлумачення, створений судом права країни, і використовуваний судами нижчих інстанцій більш ніж підвищить довіру громадян до судів першої та апеляційної інстанції, що є основою розвитку правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Монтескьє Ш.Л. Избранные произведения о духе законов. М: [б.и.], 1995. 627 с.
2. Заборовський В.В., Семерак О.С., Стойка А.В. Касаційне оскарження рішення суду в аспекті принципу *res judicata* крізь призму практики Європейського суду з прав людини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 347-350. URL: http://pap.in.ua/1_2019/105.pdf.
3. Заборовський В.В., Стойка А.В. Забезпечення доступності правосуддя через призму новацій у порядку регулювання інституту судових витрат у цивільному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Вип. 52. Т. 1. С. 112-118.
4. Булеца С.Б., Заборовський В.В., Стойка А.В. Малозначність справи як критерій обмеження доступу до суду касаційної інстанції в цивільному судочинстві України. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 1 (Volume 2). P. 23-30.
5. Заборовський В.В., Манзюк В.В., Стойка А.В. Деякі проблемні питання розподілу судових витрат як один із складників права доступу до суду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 105-107. URL: http://pap.in.ua/4_2018/26.pdf.
6. Заборовський В.В., Манзюк В.В., Стойка А.В. Сплата судового збору як можливе обмеження доступу до правосуддя під час оскарженні судового рішення в порядку цивільного судочинства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 118-122. URL: http://www.pap.in.ua/5_2019/29.pdf <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2019.5.27>.

7. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Kreuz v. Poland» on June 19, 2001 (Application № 28249/95). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59519>.
8. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Ekbatani v. Sweden» on May 26, 1988 (Application № 10563/83). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57477>.
9. Кошелёв А.С. Доступность правосудия: проблемы теории и практики. *Актуальные проблемы юриспруденции*: сб. статей по материалам XXIV международной научно-практической конференции (г. Новосибирск, 22 июля 2019 г.). Новосибирск: Изд-во АНС «СибАК», 2019. С. 26–30.
10. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Golder v. the United Kingdom» on February 21, 1975 (Application № 4451/70). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>.
11. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Ndayegamiye-Mporamazina v. the Switzerland» on February 5, 2019 (Application № 16874/12). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189727>.
12. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Hansen v. the Norway» on October 2, 2014 (Application № 15319/09). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146701>.
13. Кучинська О.П., Глущенко С.В. Чи доцільне обмеження права на оскарження рішень суду? *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Вип. 3 (19). С. 137–141.
14. Терехова Л.А. Система пересмотра судебных актов в механизме судебной защиты: монография. Москва : Волтерс Клувер, 2007. 320 с.
15. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Ryabykh v. Russia» on July 24, 2003 (Application № 52854/99). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61261>.
16. Энциклопедический словарь / Издатель: Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон; под ред. И.Е. Андреевского. Санкт-Петербург: Семеновская Типолитография (И.А. Ефрона), 1890. Т. I-а: Алтай-Арагвай. 485 с.
17. Подгрудкова О.В. Обжалование и пересмотр решений арбитражных судов, не вступивших в законную силу (судоустройственный и судопроизводственный аспекты) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратов, 2011. 22 с.
18. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Zubac v. Croatia» on April 5, 2018 (Application № 4016012/12). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181821>.
19. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.08.2017 р. № 363/181/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68417116>.
20. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Hasan Tunç et Autres c. Turquie» on Janvier 31, 2017 (Requête № 19074/05). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170591>.
21. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Zvolský and Zvolská v. the Czech Republic» on November 12, 2002 (Application № 46129/99). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60749>.
22. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Ivanova et Ivashova c. Russie» on Janvier 26, 2017 (Requêtes № 797/14 et 67755/14). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170882>.
23. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal» on November 6, 2018 (Applications № 55391/13, 57728/13 and 74041/13). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187507>.
24. Лупеник Д.Д. Межі розгляду цивільної справи судом касаційної інстанції: деякі спірні питання. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 9. С. 27–38.
25. Червинська М.Є. Касація в цивільному процесі: становлення і перспективи розвитку. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. № 5. С. 69–79.
26. Перунова О.М. Форма і зміст касаційної скарги. *Право і безпека*. 2005. № 1. Т. 4. С. 146–150.
27. Тимошенко О.А. Поняття та сутність касаційного провадження в цивільному судочинстві. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2011. Вип. 3. С. 105–114.
28. Прилуцький С.В. Судова влада в умовах формування громадянського суспільства та правової держави в Україні : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2013. 36 с.
29. Борисова Е.А. Апелляция, кассация, надзор по гражданским делам: учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2016. 352 с.
30. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Brualla Gómez de la Torre v. Spain» on December 19, 1997 (Application № 26737/95). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58127>.
31. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Azyukovska v. Ukraine» on December 17, 2019 (Application №

- 47921/08). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-199167>.
32. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Egić v. Croatia» on June 4, 2014 (Application № 32806/09). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144363>.
33. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Ghuyumchyan v. Armenia» on January 21, 2016 (Application № 53862/07). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160090>.
34. Судова влада: монографія / за заг. ред. проф. І.Є. Марочкіна. Харків : Право, 2015. 790 с.
35. Морозова Л.А. Судебные акты и их роль в правообразовании. *Провинциальные научные записки*. 2018. № 2 (8). С. 27–33.
36. Гицу М.А. Судебный прецедент как источник права в свете современных тенденций в России. *Государство и право*. 2017. № 6. С. 5–16.
37. Ситников О. Зловживаючи формалізмом. *Закон і бізнес*. 2022. № 1564. URL: <https://zib.com.ua/ua/150567.html>.